

İBRAHİM CÛDÎ BEY VE ESERLERİ

Ahmet Başaran MANAV*

Hayatı

Trabzonlu Muallim İbrâhim Cûdî, Hicrî 27 Sefer 1281¹ Pazartesi günü Trabzon Merkez Hacı Kâsım Mahallesi'nde doğdu. Şiirlerinde “Cûdî”² mahlasını kullandığı için, bu şekilde tanınmıştır. Babası, Arsin İlçesi³ Merkez Yeşilce Mahallesi eşrafından İskender Paşa Medresesi müderrisi ve Nakşîbendî tarikatının Hâlidîyye kolunun halifelerinden⁴ Küçükibrâhimzâde Hacı Mehmed Efendi, annesi ise Âişe Hâtun’dur. “Küçükibrahimoğulları” soyundan gelen aile, günümüzde “Gürsoy” soyadını kullanmaktadır. Cûdî Efendi, H.1291 (M.1875) yılında babasının ölümü ile çocuk yaşta yetim kalmıştır. Trabzon eşrafından Kazzâzzâde Hacı İbrâhim Efendi’nin himâyesiyle yetişmiş, bir süre onun yanında kazalıklar yapıp ticaretle de meşgul olmuştur.⁵

Eğitimi

Cûdî Efendi ilk eğitimini babası Hacı Mehmed Efendi’den almıştır. 5 yaşında mahallesinde bir kadın öğretmenin evindeki “Tabakhâne Mekteb-i İbtidâiyyesi”ne başlamış,⁶ sonrasında Müftü Medresesi’nde devam etmiştir. Babasından, Hoca Derviş’ten, Hacı Kadızâde Hüseyin Efendi’den ve İl Müftüsü Hacı Fâik gibi hocalardan Kur’ân-ı Kerîm, tecvid, ilmihâl ve yazı dersleri görmüş; Arabistan dönüşü medrese eğitimine devam etmiş ve Semercizâde Hacı Mehmed Efendi’den 1901 yılında icazet almıştır. Âlim bir babanın çocuğu olarak yetişen Cûdî Efendi, 14-15 yaşlarında Arapça ve Farsça’sını bir hayli ilerletmiş, şiir ve nesir yazmaya da başlamıştır. 17 yaşında da Kur’ân-ı Kerîm’i hifzetmiştir.⁷

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, manavahmet@trabzon.edu.tr

¹ İbrahim Cûdî Efendi’nin doğum tarihi ile ilgili olarak farklı tarihler verile de en doğrusu, Trabzon Müftüsü olurken kendi el yazısı ile yazıp verdiği “Terceme-i Hâl” evrakındaki verdiği tarihtir. Söz konusu kaynakta doğum tarihi olarak 27 Sefer 1281 geçmektedir ki, bu da miladî olarak 01 Ağustos 1864’e tekabül etmektedir. Bk. ttk.gov.tr. 28.10.2023, Erişim <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>. Mahmut Goloğlu da aynı tarihi vermektedir. Bk. Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa Kadar* (Trabzon: Serander Yayınevi, 2013), s. 160. Ancak TDV İslâm Ansiklopedisi’nde (Bk. Mustafa Uzun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), “Trabzonlu Cûdî Efendi”, 8/81.) doğum tarihi, 1863 olarak verilmiştir. Hüseyin Albayrak, “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı [Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu]*, ed. Şenol Saylan, Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 135.

² Çağdaş olmaları, aynı adı ve mahlası taşımaları sebebiyle zaman zaman Merzifonlu Cûdî ile karıştırılmaktadır. Bk. Uzun, “Trabzonlu Cûdî Efendi”, 8/81.

³ Arsin o dönemde, Yomra kazasına bağlı bir köydü. O sebeple babası, Yomralı Hacı Mehmed Efendi diye bilinmektedir.

⁴ Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 247.

⁵ İbrahim Cûdî Efendi, *el-Haytû'l-Ebyaz veya Ramazan Vâizi*, sad. Hasan Batmaz & Hasan Ege (İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1970), s. 3; Murat Yüksel (haz.), *Trabzon’lu Muallim İbrahim Cûdî Hayatı, İnsani ve Edebi Kişiliği, Bazı Şiirleri ve el-Kenzu'l-Esna fi Şerhi'l-Esma'il-Hüsna* (Trabzon: Maçka İmam Hatip Lisesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği Yayınları, ts.), s. 21; Uzun, “Trabzonlu Cûdî Efendi”, 8/81; Albayrak, “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, 129-130; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 160.

⁶ Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 160.

⁷ Uzun, “Trabzonlu Cûdî Efendi”, 8/81; Albayrak, “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, 130-131.

Görevleri

Eğitimle İlgili Görevleri

Şeyhülüdebâ Ali Nâkî Efendi'nin açtığı Hamîdiyye Mektebi'nde⁸ 1300/1301 (1883) yıllarında Türkçe hocalığı, Arabistan dönüşünde de idarecilik yapmıştır. İki yıl sonra Mekke'ye giderek dört sene⁹ orada kalmıştır.¹⁰ Trabzon'a dönünce muallimliğe devam etmiştir.¹¹

İbrâhim Cûdî Efendi'nin şöhretini artıran ve “Muallim” unvanı ile bütünleşmesine sebep olan husus, “Zeytinlik Mektebi” ile ilgili çalışmalarıdır. 1305/1306'da (1888)¹² açılan Zeytinlik Mektebi'ne kurucu müdür olarak atanan Cûdî Efendi, yirmi yıldan fazla bir süre burada müdürlük yapmış, özellikle Trabzon ve çevresinde çok meşhur olan ve bu sebeple iki kez basılan *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* isimli eserin satışından sağlanan gelirle Zeytinlik Mektebi'ni tamir ettirip ikinci katını yaptırmıştır.¹³ Cûdî Efendi'nin idaresinde bu mektep, Trabzon'un eğitim hayatında çok büyük bir başarı kazanmış ve rağbet görmüş; Dâru'l-Muallimîn (Öğretmen Okulu) öğrencileri, örnek ders dinlemek ve tatbikat yapmak için bu okula gönderilmiştir. İbrahim Cûdî Efendi, Zeytinlik Mektebi'nin müdürlüğü ile birlikte bir müddet, İranlıların kurduğu “Nâsirî İdâdîsi”nde de öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. Bütün bunların yanında Fransızların kurduğu Frerler Mektebi ile Ermeni ve Rum okullarında da Türkçe hocalığı yapmıştır. 1928-1929 eğitim-öğretim yılı başında, Cumhuriyet öncesi mezunlardan ve o dönemde okulun müdürü olan Emîn Tuğcu'nun¹⁴ girişimleri ve Vilâyet Encümeni'nin 10 Aralık 1928 tarihli kararıyla okulun adı “Cûdîbey Mektebi” (daha sonraki adıyla Cûdîbey İlkokulu) olarak değiştirilmiştir.¹⁵ Cûdî Efendi, İl Jandarma Teşkilatı'nın ıslahı için açılan “Efrâd-ı Cedîde”de bir iki yıl kadar din derslerine girmiş; Posta Kumandanları Mektebi'nde Türkçe (Kavâid) dersleri vermiş; bu okul kapanıncaya kadar yaklaşık 3 yıl boyunca muallimliğe devam etmiştir. Hatta bu mektep için bir marş da kaleme almıştır.¹⁶ Cûdî Efendi, 1325/1326'da (1908) yüksek dereceli ilmiye rütbelerinden olan *müsüle-i Süleymâniyye*¹⁷ pâyesini elde etmiştir. 1327/1328'de (1910) girdiği imtihanı birincilikle kazanarak Trabzon Mektebi Sultânîsi'ne (şimdiki Trabzon Fen Lisesi) Arapça hocası olmuştur.¹⁸

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Trabzon Ruslar tarafından işgal edilince 1916'da Ünye'ye hicret etmiş, Fevziye Mektebi'nin çatı katında açılmış olan Ünye Sultânîsi'nde öğretmenlik ve idarecilik yap-

⁸ Müdürlüğünü, Trabzon'un ilk Milli Eğitim Müdürü olan Ali Naki Bey'in yaptığı Mekteb-i Hamîdiyye, Zeytinlik Sibyan Mektebi'nin (Zeytinlik Mektebi) binasına taşınmış, böylece Mekteb-i Hamîdiyye, bünyesinde ilk ve orta dereceli eğitim veren bir okul olmuştur. Muallim İbrahim Cûdî Efendi'nin burada Türkçe öğretmenliği yaptığı bilinmektedir. 1887 yılında Mekteb-i Hamîdiyye'nin yeni binası (şimdiki Trabzon Fen Lisesi) açılınca öğrencileri ve öğretmen kadrosu Zeytinlik Mektebi'nden ayrılmıştır. Zeytinlik Mektebi'nde tadilat düşünülmüşse de, yeniden yapımına karar verilmiştir. Bk. [cudibey.meb.k12.tr. 28.100.2023](https://cudibey.meb.k12.tr/28.100.2023), Erişim https://cudibey.meb.k12.tr/meb_ajs_dosyalar/61/01/717116/icerikler/cudibey-ortaokulunun-tarihcesi_250733.html?CHK=a2b087d466992fe9dc467adeb6d714fd.

⁹ Murat Yüksel, Kazzâzâde Hacı İbrâhim Efendi'nin himâyesıyla 17 yaşlarında Mekke'ye değil, Cidde'ye gittiğini ve 3 yıl Cidde'de, 1 yıl da Mısır'da kaldığını aktarır. Bk. Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, s. 22-23. Aynı yerde Cûdî Efendi'den naklen, bir bütün şirketinin Hicaz'daki şubesinin kâtipliğine giderek Arapça'sını iletlediği aktarılır.

¹⁰ Goloğlu, Trabzon Tarihi'nde Cûdî Efendi'nin, memur olarak Arabistan'a gittiğini ifade eder. Bk. Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 160. Hüseyin Albayrak da “tahminen kaydını düşerek resmî görevle gittiğini söyler. Bk. Albayrak, “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, 131.

¹¹ Uzun, “Trabzonlu Cûdî Efendi”, 8/81; Albayrak, “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, 130.

¹² Goloğlu, Zeytinlik Mektebi'nin kuruluş tarihini M. 1888 olarak vermektedir. Bk. Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 160.

¹³ Hüseyin Albayrak, *Kuruluşunun 100. Yılında Cûdîbey İlkokulu* (Trabzon: Erol Ofset, 1988), s. 25.

¹⁴ Emîn Tuğcu, Trabzonlu eğitimcilerden. 1928-1953 yılları arasında Cûdîbey İlkokulu'nun müdürlüğünü yapmıştır. Bk. Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî: (Hayatı, Eserleri, Şiirleri)* (Ankara: Koban Ofset, 1998), s. 32.

¹⁵ [cudibey.meb.k12.tr. 28.100.2023](https://cudibey.meb.k12.tr/28.100.2023), Erişim https://cudibey.meb.k12.tr/meb_ajs_dosyalar/61/01/717116/icerikler/cudibey-ortaokulunun-tarihcesi_250733.html?CHK=a2b087d466992fe9dc467adeb6d714fd.

¹⁶ Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, s. 24, 27; Albayrak, “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, 133.

¹⁷ Osmanlı eğitim sisteminde yüksek tahsile hazırlayan Süleymaniye Medresesi'nin ilk derecesi. Bk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), “Medrese”, 28/330.

¹⁸ Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, s. 25; Uzun, “Trabzonlu Cûdî Efendi”, 8/81; Albayrak, “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, 131-132; [cudibey.meb.k12.tr. 28.100.2023](https://cudibey.meb.k12.tr/28.100.2023), Erişim https://cudibey.meb.k12.tr/meb_ajs_dosyalar/61/01/717116/icerikler/cudibey-ortaokulunun-tarihcesi_250733.html?CHK=a2b087d466992fe9dc467adeb6d714fd.

muştır. Binanın çatı katının yanması üzerine -muhtemelen Sultânî kapandığından-¹⁹ Ankara'ya çağrılmış ve Ankara Sultânîsi'nde²⁰ 20 Cemâziyelâhir 1335 (13 Nisan 1917) Cuma günü göreve başlamıştır. Ankara Sultânîsi'nde idarecilik ve Arapça hocalığını yaklaşık bir buçuk yıl, "Dârü'l-Muallimât Ulûm-i Dîniyye-Muallimliği" görevini de bir yıl kadar sürdürmüştür. Cûdî Efendi Ankara'da, irşat faaliyetlerine de katılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Diyanet İşleri Başkanı olan, dönemin Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi'nin (1861-1941), izniyle Ankara'da kaldığı müddetçe Hacı Bayram Camii'nde vaazlarına devam etmiştir. 24 Şubat 1918'de Trabzon'un düşman işgalinden kurtulmasıyla şehre geri dönmüş, 1 Kasım 1918'de Trabzon Sultânîsi'ndeki görevine tekrar başlamıştır.²¹ 1 Eylül 1919'da Sultânî'nin Farsça derslerine de girmeye başlamış,²² bir ay sonra da "Trabzon Fâtih İnâs Mektebi"nin²³ hem müdürlüğü hem de "devre-i âliye" Türkçe öğretmenliği görevlerine getirilmiştir. 1 Ocak 1922'de Fâtih İnâs Mektebi Müdürlüğü'nden yoğunluk sebebiyle ayrılmış, bundan sonra bütün mesaisini Trabzon Sultânîsi'ndeki derslerine vermiştir.²⁴ Cûdî Efendi, eğitimle ilgili bu yoğun faaliyetlerinin yanı sıra dört yıl kadar da "Trabzon Maârif Meclîsi Âzâlığı" görevini fahrî olarak yürütmüştür. Cûdî Efendi, bir yıl kadar da Trabzon'da çıkartılan Vilâyet Gazetesi'nin başmuharrirliğini (başyazarlık) yapmış, İstikbâl Gazetesi, Kaygû, Genç Anadolu dergilerinde de yazıları ve şiirleri yayımlanmıştır.²⁵

Cûdî Efendi'nin eğitimle ilgili diğer bir görevi de Trabzon'da kurulması planlanan yeni bir medrese ile ilgili istişare sürecine katılması ve açıldığında da medresede üst sınıfların derslerine hoca olarak girmeyi taahhüt etmesiydi. 1921 yılında Trabzon'da örnek bir İslâm medresesinin kurulması planlanmıştı. Trabzon Valisi Hâzım Bey (Tepeyran), halkın talepleri doğrultusunda Maârif Müdürü Rıfık Bey ile Trabzon Sultânîsi Müdürü Ali Cânib (Yöntem) Bey'lerden modern bir medrese programı hazırlamalarını istemişti. Medresenin kuruluşu ve müfredatı için Müftü Câmîi Medresesi'nden yetişmiş Hatipzâde Emîn Efendi ve İbrâhim Cûdî Efendi ile istişare edilmiş, üst sınıflardaki dersler için hocalık sözü alınmıştı. Hatipzâde Emîn Efendi'ye medresenin müdürlüğü teklif edilmiş, o da bunu kabul etmişti. Trabzon'daki Hatûniyye, İskender Paşa, Orta Hisâr ve Müftü Camii Medreseleri işgal sebebiyle hem kendileri hem de eğitim hizmetlerinin yürütülmesini sağlayan vakıfları ciddî zarar görmüştü. Bu sebeple yeni bir medresenin kurulmasının daha doğru olacağı kanaatine varılmıştı. Eskiden farklı olarak bu medresede yabancı dil eğitimi de verilecek, Arapça pratik olarak da öğretilcekti.²⁶ Ancak bu önemli çalışma başarıya ulaşmamıştır. Muhtemelen şehrin maruz kaldığı işgalle savaş şartlarının getirdiği olumsuz ekonomik şartlar ve sonrasında Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte eğitim anlayışının değişmesi, bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır.

Eğitim Dışındaki Görevleri

14 Cemâziyelevvel 1321'de (8 Ağustos 1903) tayin edildiği Trabzon Ticaret Mahkemesi "dâimî "âzâlığı" göreviyle memuriyet hayatına adım atmıştır. Tercihen ve imtihanını kazanarak başladığı bu göreve 1328'de (1910) mahkemenin lağvedilmesine kadar devam etmiştir.²⁷

¹⁹ Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 34-35.

²⁰ "Taş Mektep" olarak da bilinen Ankara Sultânîsi Günümüzdeki Hacettepe Üniversitesi Kampüsü içinde kalmış bir bina idi. Daha sonra bu bina yıkılmıştır. Bk. Mahir İz, *Yılların İzi* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1975), s. 439.

²¹ İz, *Yılların İzi*, s. 59, 67, 74; Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 35; a.mlf., "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 135.

²² Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 135.

²³ Trabzon Fâtih İnâs Mektebi, Cumhuriyet Dönemi'nde Gazipaşa İlkokulu olarak kullanılmıştır. Bahçecik Yokuşu'ndaki bina günümüzde Halk Eğitim Merkezi Özel Yürekler Ek Binası olarak hizmet vermektedir.

²⁴ Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 132.

²⁵ Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 134.

²⁶ Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 338-39.

²⁷ Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 131. Murat Yüksel' göre, Trabzon Ticaret Mahkemesi'ne başkanlık da etmiştir. Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâ'l-Hüsna*, s. 24.

Cûdî Efendi, Kurtuluş Savaşı yıllarında şehirdeki Millî Mücadele çalışmalarına da aktif olarak katılmıştır. Bu amaçla kurulan “Trabzon Muhâfaza-i Hukûk-i Milliyye Cemiyeti”nin kurucuları arasında yer almış hatta bir ara heyetin başkanlığına da getirilmiştir. Cûdî Efendi, ayrıca konuşmaları ve vaazlarıyla, ayrıca şehirde yayın yapan başta İstikbâl Gazetesi olmak üzere diğer yayın organlarındaki yazılarıyla Millî Mücadele’nin başarıya ulaşması için bütün gayretini ortaya koymuştur.²⁸ İbrâhim Cûdî Efendi, Cumhuriyet öncesi İttihatçılardan gelen mebusluk teklifini reddettiği gibi, Cumhuriyet döneminde yapılan milletvekilliği teklifini de reddetmiş; kendi tabiri ile muallimliği, mebusluğa tercih etmiştir.²⁹

Müftülüğü

Cûdî Efendi, Müftü Ahmet Mahir (Durukan) Efendi’nin ölümü üzerine ondan sonra, bazı kaynaklarda Müftü Raif Bey’in ölümü üzerine 1924 Haziran’ında Trabzon Müftüsü olmuştur.³⁰ Gazi Mustafa Kemal, 15 Eylül 1924’te Trabzon’a gelmiş ve Trabzon Sultânisi’ni ziyaret etmiş ve İbrâhim Cûdî Efendi’yle de görüşmüştü. Bu ziyaret Trabzon Müftüsü olarak atanmasından sonra olduğuna göre, İbrâhim Cûdî Efendi’nin öğretmenliğe devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İbrâhim Cûdî Efendi’nin Trabzon Müftülüğü göreviyle, Trabzon Sultânisi’ndeki öğretmenlik görevini birlikte yürütmüştür.³¹ Cûdî Efendi’nin yaklaşık iki yıl süren “Müftülük” hizmeti ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır.³²

Cûdî Efendi, hem yaşının ilerlemesi hem de yoğun çalışma temposu sebebiyle yorgun düşmüştü. 1340 (1922) yılında sesinin kısılmasıyla ders vermekte zorlanmaya başlamış, tedavisine önce Trabzon’da başlanmıştır. Boğaz kanserine yakalanan İbrâhim Cûdî Efendi, tedavi maksadıyla İstanbul’a gidip ameliyat olmuşsa da, şifa bulamamış, evinden çıkamaz hale gelmiştir. Cûdî Efendi, 30 Ramazan 1344’te (12 Nisan 1926) tarihinde Trabzon’da rahmetli olmuştur. Ölümü büyük bir üzüntü ile karşılanmış; şehirdeki bütün müesseseler, dükkân ve resmî daireler kapatılmıştır. Cenazesi, mahşerî bir kalabalığın iştiraki ile Hâtûniyye (bugünkü Gülbahar Hatun) Camii’nde kılınmış ve Hâtûniyye Mezarlığı’nda, babası Hacı Mehmed Efendi’nin yanına defnedilmiştir. 1935’lerde bu mezarlık, şehre meydan açmak ve park yapma (Atapark) düşüncesiyle tahliye edilmiştir. Bu sebeple İbrâhim Cûdî Efendi’nin ve babasının kabirleri Sülüklü Mezarlığı 28. adaya nakledilmiştir.³³

İlmî Kişiliği

İbrahim Cûdî Efendi’nin şiirlerinde öğreticilik vasfı (didaktiklik), lirizmin önüne geçmektedir. Bununla birlikte, divan tarzında kendini ispatlamış, aruz veznine hâkim bir şairdir. Şiirlerinde “Cûdî” mahlasını kullanmıştır.³⁴ İbrahim Cûdî Efendi’nin divanı bugün için kaybolmuştur. Mahir İz Hoca, Ankara Sultânisi’nde beraber çalıştıkları yıllarda Cûdî Efendi’nin basılmamış divanını rica ettiğini, kendi seçimine göre bazılarını yazdıktan sonra iade ettiğini söyler. Mahir İz Hoca, divanın akıbetini Cûdî Efendi’nin oğluna sormuş; o da Samsun Lisesi Müdürü Ziya Bey’in, divanın yazılı olduğu defteri

²⁸ Uzun, “Trabzonlu Cûdî Efendi”, 8/81; Albayrak, “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, 136.

²⁹ Uzun, “Trabzonlu Cûdî Efendi”, 8/81.

³⁰ Trabzon Müftülüğü’nde müftüleri gösteren albümde İbrâhim Cûdî Efendi’den önceki müftü olarak Ahmet Mahir (Durukan) yer almaktadır. Söz konusu albümde Raif Bey’in fotoğrafı yoktur. İbrâhim Cûdî Efendi’nin müftülüğe bailadığı tarih olarak da gün, ay bilgisi verilmeksizin 1925 tarihi verilmiştir.

³¹ Murat Yüksel, Sultânisi’ndeki öğretmenliğe devam etmesi şartıyla, müftülük görevini kabul ettiğini aktarır. Bk. Yüksel, *el-Kenzü’l-Esnâ fi Şerhi’l-Esmâi’l-Hüsnâ*, s. 26.

³² Albayrak, “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, 138, 143.

³³ Yüksel, *el-Kenzü’l-Esnâ fi Şerhi’l-Esmâi’l-Hüsnâ*, s. 27, 48; a.mlf., *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı’ndaki Tarihi Şahsiyetler ve Kitabeler* (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998), s. 69, 87-88; Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 216; a.mlf., “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, 143-144.

³⁴ Uzun, “Trabzonlu Cûdî Efendi”, 8/81; Albayrak, “Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi”, 140.

aldığını, ancak iade edip etmediğini öğrenemediğini söylemiştir.³⁵ Bu dîvandan alınma seçme şiirlerden oluşan ve Cûdî Efendi'nin oğullarında bulunan üç ayrı defterde de yaklaşık aynı şiirler bulunmaktadır. Bu defterler temin edilip vezin ve kafiyeleri bulunarak, gazete ve dergilerde yayınlanmış diğer şiirlerle birleştirilince 59 şiir ortaya çıkmıştır. Bu şiirler ilk defa 1988 yılında, Hüseyin Albayrak'ın *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, isimli eserinde yayınlanmıştır.³⁶ İbrahim Cûdî Efendi, şairliğinin yanı sıra, mezar taşlarına üzerine güzel kasideler yazarak tarih düşürmesiyle de bilinir. O'nun bu konudaki hüneri, tarih düşürmedeki maharetiyle tanınan divan şairi Seyyid Osman Sürûri'ye benzetilmiştir. Cûdî Efendi, Trabzon'daki birçok mezar kitabesine de beyit yazıp tarih düşürdüğü gibi, babasının mezar kitabesine de beyit yazıp tarih düşürmüştür.³⁷

Cûdî Efendi, çalışkan, gayretli, çevresinde sevilen-sayılan, ahlâkî olarak üstün meziyetlere sahip bir âlimdi. Cûdî Efendi'nin Arapça ve Farsça'ya hâkimiyeti, -kendi ifadesiyle- hem iyi bir şekilde konuşabilecek hem de edebiyatlarıyla şiir yazabilecek seviyede idi.³⁸ Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine konuşma, yazma ve öğretme seviyesinde sahip, lügat yazabilecek kadar dil bilimine vâkıf, divanı olan bir edebiyatçı idi. Bütün bu edebî derinliğine rağmen, meseleleri çocukların bile anlayabileceği seviyede bile basit olarak anlatabilirdi. Nitekim eserleri bunun en güzel örnekleridir. Ayrıca tarih ilmine vâkıf, bu konuda kalem oynatabilecek maharet sahibi bir kimseydi. Bütün bunların yanında medreseden mücâz, okullarda dinî derslerde (ulûm-i dîniyye) hocalık ve müftülük gibi dini sahanın hem teorisinde hem de pratiğinde bulunmuş bir din adamı idi. Nitekim Cûdî Efendi, bütün bu meşguliyetlerinin yanında sadece müftü olduğu dönemde değil, ondan önce de irşat faaliyetlerine katılmış, yıllarca camilerde vaaz vermiştir. Cûdî Efendi, Ramazanda teravîh öncesi Tabakhane Camii'nde, gündüzleri ve ramazan dışında da Çarşı Camii'nde vaaz ederdi. Cûdî Efendi, Tabakhane Camii'ndeki vaazlarında her ramazanda Kur'ân-ı Kerîm'in bir cüzünü tefsir edermiş. İşgal yıllarında ara verdiği bu hizmete devam etmişse de, tamamlama ve yazıya geçme imkânı bulamamış, 21. cüzde kalmıştır. Cûdî Efendi'nin vaazları şehirde geniş bir ilgili uyandırır, her kesimden insan onu dinlemeye gelirdi.³⁹

Eserleri

Muallim İbrâhim Cûdî Efendi, gazete ve dergilerde çıkan yazılarıyla şiirlerinden başka, müstakil birçok kitap da telif etmiştir. Cûdî Efendi'nin telif ettiği eserlerin sayısı ile ilgili olarak farklı rakamlar belirtilmekle birlikte, en doğru rakam 19'dur. Eserlerinin birçoğu ders kitabı formatında ve Trabzonlu Kitâbî Hamdi Efendi'nin talebiyle yazılmış, yine onun tarafından basılmıştır. Bu eserler içerisinde özellikle *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ, Târîh-i Enbiyâ* ve *el-Haytü'l-Ebyaz Yahut Ramazan Vâizi*, Osmanlı'nın son dönemlerinde Trabzon ve çevresinde hatta Kafkaslar'a kadar uzanan bir coğrafyaya yayılmış, okuma-yazma oranının artmasına ve temel dinî bilgilerin öğrenilmesine önemli katkı sağlamıştır. Cûdî Efendi'nin eserlerinin tamamı Trabzon matbaalarında basılmıştır. Bu eserlerden *el-Haytü'l-Ebyaz Yahut Ramazan Vâizi, el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* ve *Lügat-ı Cûdî*'nin ikinci baskıları Latin harfleriyle yapılmıştır.⁴⁰

Cûdî Efendi'nin eserlerinin bir kısmı ders kitabı niteliğinde, bir kısmı da genel dinî kültüre ve edebiyata dair eserlerdir. Bu sebeple biz de müellifin eserlerini iki başlık altında toplamayı uygun gördük.

³⁵ İz, *Yılların İzi*, s. 59.

³⁶ Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 156-215.

³⁷ Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 265; Yüksel, *Trabzon Sütlüklü Şehir Mezarlığı'ndaki Tarihi Şahsiyetler ve Kitabeler*, s. 69, 87-88.

³⁸ Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, s. 29; Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81.

³⁹ Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 139.

⁴⁰ Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81-82; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 143-144.

Genel Eserler

1. *Nevâdir-i Nefise*

Arap edebiyatından derlenen bazı hikâyelerin tercümesinin yer aldığı edebî bir eserdir. Hikâyelerin dörtte üçünün basılmasına izin verilmediğinden eser, 2 forma ve 32 sayfa olarak basılmıştır. (Trabzon: Vilâyet Matbaası, 1309/1891-892)

2. *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*

Allah'ın (c.c.) isimlerinin (esmâ-i hüsnâ) manzum olarak şerhinin yapıldığı 55 sayfalık bir eserdir. *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, Trabzon Maârif Müdürü Tevfik Bey'in gayretleriyle 1325'in (1907) Recep ve Ramazan aylarında iki kez basılmış ve -daha önce ifade edildiği üzere- satışından elde edilen gelire Zeytinlik Mektebi tamir ettirilip ikinci kat ilave edilmiştir. Eser, Murat Yüksel tarafından Latin harfleriyle basılmıştır.⁴¹ (Trabzon: Serâsî Matbaası, 1325/1907)

3. *el-Haytü'l-Ebyaz Yahut Ramazan Vâizi*

Ramazan ayı, orucun fikhî, teravîh, vitir ve bayram namazları, kadir gecesi, sadaka-i fitr ve i'tikâf gibi bu ayla ilgili ibadetleri ilmihal formatında ele alan bir kitaptır. Eser, Latin harfleriyle de basılmıştır.⁴² (Trabzon: Üskünâr Matbaası, 1328/1910)

4. *Târîh-i Enbiyâ ve İslâm*

İbrahim Cudi'nin en önemli ve hacimli eserlerinden biri olan bu kitapta Hz. Âdem'den (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar bütün peygamberlerin hayatları kısaca ele alınmıştır. 192 sayfalık bu eser, Hz. Peygamber dönemini detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra İslâm tarihindeki belli başlı devletler hakkında kısa bilgiler vermiştir. (Trabzon: Üskünâr Matbaası, 1328/1910)

5. *Küçük Târîh-i Enbiyâ ve İslâm*

64 sayfalık bu eser, *Târîh-i Enbiyâ ve İslâm* adlı eserin, ilk mektepler için hazırlanmış bir özeti mahiyetindedir. (Trabzon: Mirkoviç Matbaası, 1329/1911)

6. *eṭ-Ṭarâ'if ve'z-Zarâ'if*

Edebî nükteler, Arap edebiyatına ait hikâye ve fıkralardan oluşan 96 sayfalık Arapça bir eserdir. Arapça metin çalışmaları için kaleme alınmıştır. (Trabzon: Mirkoviç Matbaası, 1331/1912-1913)

7. *Lügat-ı Cûdî*

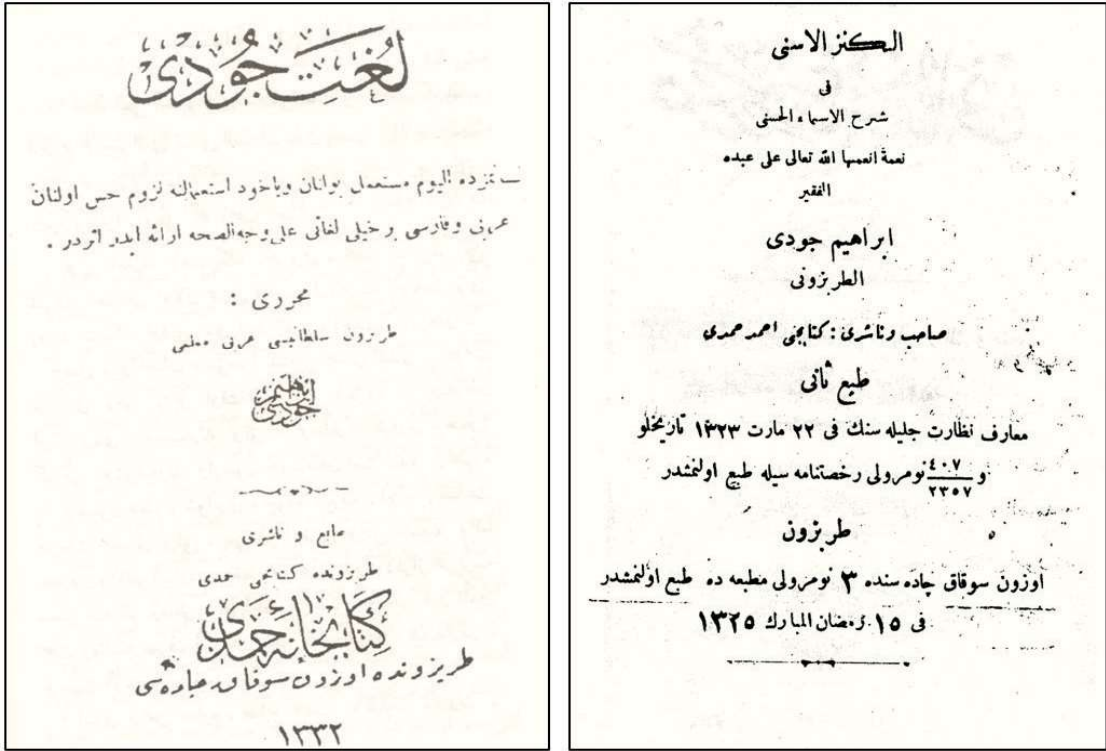
Cûdî Efendi'nin en son ve en önemli eseridir (Trabzon: Mirkoviç Matbaası, 1332/1913). 1100 sayfalık bu eserde, Farsça ve Arapça'dan Türkçe'ye geçen kelimelerin açıklamalarını yapmıştır. Müellif bunu yaparken zaman zaman kendi şiirlerini de kullanmıştır. İsimsiz mısralar, beyitler ve manzum tercümelerle bazı ibarelerin müellife ait olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Cûdî Efendi eserini yazarken, her ne kadar Lügat-i Nâcî'den faydalansa da bazı bakımlardan onu geçtiği görülmektedir. Eseri farklı kılan bir diğer özellik de, madde başı olarak alınan terimlerin diğerlerine nazaran daha geniş şekilde ve örnek verilerek izah edilmiş olmasıdır. Lügat-ı Cûdî, Türk Dil Kurumu⁴³ tarafından basılmıştır.⁴⁴

⁴¹ Murat Yüksel (haz.), *Trabzon'lu Muallim İbrahim Cûdî Hayatı, İnsani ve Edebi Kişiliği, Bazı Şiirleri ve el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* (Trabzon: Maçka İmam Hatip Lisesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği Yayınları, ts.).

⁴² İbrahim Cûdî Efendi, *el-Haytü'l-Ebyaz veya Ramazan Vâizi*, sad. Hasan Batmaz & Hasan Ege (İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1970).

⁴³ İbrahim Cûdî Efendi, *Lügat-ı Cûdî*, haz. İsmail Parlatur & Belgin Tezcan Aksu & Nicolai Tufar (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2006).

⁴⁴ Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, s. 50-53; Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 86-102; a.mlf., "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 142-143.

Resim 1: *Lügat-i Cûdî* ve *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* adlı eserlerin kapakları⁴⁵

Ders Kitapları

1. *Teshûl-i Elifbâ-yı Osmânî*

Hamîdiyye ve İslahhâne'nin yerine açılan Hayriyye mekteplerinde okutulan elifbâların yeterli olmaması üzerine yazılmış bir eserdir. Çok tutulan bu eser, aynı yıl içerisinde bazı ilave düzeltmelerle dört kez basılmıştır. (Trabzon: Serâsî Matbaası, 1312/1894-1895)

2. *Resimli Elifbâ-yı Osmânî*

Çok rağbet gören *Teshûl-i Elifbâ-yı Osmânî*'nin resimli olarak basılmış halidir. Cûdî Efendi'nin ifadesiyle bu eser, Karadeniz vilâyetlerinde, Erzurum civarında ve pek çok Kafkas bölgesinde yirmi yıl kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. (Trabzon: Serâsî Matbaası, 1312/1894-1895)

3. *Rehber-i Avâmîl*

Arapça gramerinin iki bölümünden biri olan nahiv ilmiyle alakalı Birgivi'ye ait *el-'Avâmilü'l-mi'e* adlı eserin anlaşılması amacıyla yazılmıştır. Cûdî Efendi, kitabın anlaşılabilmesi için *el-'Avâmilü'l-mi'e*'deki bütün örneklerin tahlilini yapmıştır. Uzun yıllar yardımcı ders kitabı olarak okutulan eser, 1329'da (1911) talep üzerine ikinci kez basılmıştır. (Trabzon: Mirkoviç Matbaası, 1325/1907)

⁴⁵ Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 103-111.

4. *Kırâat-i Türkiyye*

İlkokulların okuma yazmayı öğrendikten sonra öğrencileri okumaya teşvik etmek, okumalarını geliştirmek ve onların ahlaklarını güzelleştirmek için yazılmıştır. 32 sayfalık bu eser, serinin birinci kitabıdır. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1327)⁴⁶

5. *Kırâat-i Türkiyye*

Serinin ikinci kitabı olan bu eser, ilkokul ikinci sınıflar için yazılmıştır. Öğrencilerin okuma melekelerini geliştirmek amacıyla yazılan bu eserde birtakım faydalı bilgiler ve bazı meşhur kimselerin hayat hikâyeleri kısaca anlatılmıştır. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1327)

6. *İlk Ta'lim-i Kırâat*

Edebî, ahlakî, dinî hikâyelerle atasözleri ve şiirleri ihtiva eden bu eser, ilkokul 3. sınıflar için yazılmıştır. (Trabzon: Üskünâr Matbaası, 1327/1909)

7. *Teshîl-i Sarf-ı Osmânî*

Dilbilgisi kitabıdır. Gramer kaidelerinin kolay anlaşılması için 3. sınıflar için yazılmıştır. Çok fazla ilgi gören eser, birkaç kez basılmıştır. (Trabzon: Üskünâr Matbaası, 1327/1909)

8. *İmlâ ve Kırâat*

İlkokulların 1. sınıfları için yazılmış okuma ve imla kitabıdır. İmlaya ve okumaya dair basit örnekler veren bu eser, uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. (Trabzon: Meşveret Matbaası, 1327)

9. *Ulûm-i Dîniyye Dersleri*

Bu adı taşıyan ikinci bir kitap olarak aynı yıl yayımlanmıştır. İlkokullar için ilmihal formatında hazırlanmış, sorulu-cevaplı bir kitaptır. Sade bir anlatımı olan bu kitap, birkaç kez basılmıştır. Yörenin dinî hayatında yer etmiş bir eserdir. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1327/1909)

10. *Ulûm-i Dîniyye Dersleri*

Bir önceki eserin ikinci kitabıdır. İlkokulların ikinci sınıfları için hazırlanan bu eser, itikadî ve amelî meseleleri soru-cevap tarzında anlatmaktadır. Eserin sonunda kısa bir siyer bölümü de vardır. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1327/1909)

11. *Kırâat-i Türkiyye*

İlkokulların 3. sınıfları için yazılmış bir okuma kitabıdır. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1328/1910)

12. *Ta'lim-i Kırâat*

İlkokulların 3. sınıfları için yazılmış olan bu okuma kitabında ilmî, edebî ve tarihî meseleler, herkesin anlayabileceği sade bir dille ele alınmış; akıcılığı sağlamak için kitaba eğlenceli hikâyeler de eklenmiştir. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1328/1910)⁴⁷

İbrahim Cûdî Efendi'nin bunlardan başka eğitim, din ve ahlâk konularında yazdığı birçok makale, devrin gazete ve mecmualarında kalmıştır. Cûdî Efendi'nin devrine göre çokça eser yazmasının sebeplerinden biri, Trabzon matbuat hayatının zenginliği ve buna bağlı olarak matbaaların çokluğudur. Diğer sebep ise, İbrahim Cûdî Efendi'nin kitaplarının hem editörlüğünü yapan hem de basımını üstlenen Kitâbî Hamdî Efendi'nin teşvik, destek ve katkılarıdır.⁴⁸ Ayrıca Cûdî Efendi'nin eserlerinin dağıtıldığı

⁴⁶ Kırâat-i Türkiyye'nin basım tarihi bazı kaynaklarda (bk. Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, s. 102, Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81.) 1317 doğru tarihin 1327/1909 olduğu kanaatindeyiz. Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 95. Nitekim eserin kapak fotoğrafında da basım tarihinin 1327 olduğu görülmektedir. Bk. Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 113.

⁴⁷ Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, s. 102, Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81-82; Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 86-102; a.m.f., "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 142-143.

⁴⁸ Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, s. 32; Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/82; Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 102.

ve satıldığı şehirler göz önüne alınınca, Trabzon'un matbuat açısından bölgenin merkezi olduğu da anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Albayrak, Hüseyin. *Kuruluşunun 100. Yılında Cûdîbey İlkokulu*. Trabzon: Erol Ofset, 1988.
- Albayrak, Hüseyin. "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı [Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu]*. ed. Şenol Saylan, Betül Saylan. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.
- Cûdî Efendi, İbrahim. *el-Haytü'l-Ebyaz veya Ramazan Vâizi*. sad. Hasan Batmaz & Hasan Ege. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1970.
- cudibey.meb.k12.tr. Erişim 28.10.2023. https://cudibey.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/61/01/717116/icerikler/cudibey-ortaokulunun-tarihcesi_250733.html?CHK=a2b087d466992fe9dc467adeb6d714fd.
- Goloğlu, Mahmut. *Trabzon Tarihi: Fetihten Kurtuluşa Kadar*. Trabzon: Serander Yayınevi, 2013.
- İz, Mahir. *Yılların İzi*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1975.
- ttk.gov.tr. Erişim 28.10.2023. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>.
- Uzun, Mustafa. "Trabzonlu Cûdî Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8/81-82. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yüksel, Murat. (haz.) *Trabzon'lu Muallim İbrahim Cûdî Hayatı, İnsani ve Edebi Kişiliği, Bazı Şiirleri ve el-Kenzu'l-Esna fi Şerhi'l-Esma'il-Hüsna*. Trabzon: Maçka İmam Hatip Lisesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği Yayınları, ts.
- Yüksel, Murat. *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı'ndaki Tarihi Şahsiyetler ve Kitabeler*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.

